

Para ve Finans Felsefesi: Türkiye Örneği*

Serpil TOMAK**

ÖZET

Bu makale Türkiye’de akademinin büyük bir bölümünün ihmâl ettiği para ve finans felsefesine odaklanmakta ve Türkiye açısından gelecekteki araştırmaları teşvik edici bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, felsefi analizin para ve finans disiplinine hangi açılardan katkı sağladığını ve önemini açıklamaktadır. Bu amaçla çalışmada, para ve finansın gerçekte varlık nedeni (ontoloji), finansal bilginin nasıl oluşturulması gerektiği (epistemoloji), para ve finansla ilgili etik konular (aksiyoloji) olmak üzere üç bölüm bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Finans, Para

JEL Sınıflandırması: G20, E40, Z19

Philosophy of Money and Finance: The Case of Türkiye

ABSTRACT

This article focuses on the philosophy of money and finance, neglected by a huge part of academia and aims to provide a framework that promotes future research for Turkey. The study explains the importance and contribution of philosophical analysis to the discipline of money and finance. This paper includes the existential cause of money and finance (ontology), how financial knowledge should be constructed (epistemology), and ethical issues on money and finance (axiology).

Keywords: Philosophy, Finance, Money

Jel Classification: G20, E40, Z19

* Serpil Tomak. Published by The Journal of Accounting and Finance. This article is published under the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) licence.

Makale Gönderim Tarihi: 08.05.2024, **Makale Kabul Tarihi:** 04.08.2024, **Makale Türü:** Derleme

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, serpild@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2092-1582.

1. GİRİŞ

Felsefi zemin üzerine kurgulanmış para ve finans politikaları oluşturulan ülkelerde finansal sistem daha yenilikçi, sağlam ve güvenilir sistemler olarak işlev görür. Finansal sistemlerdeki açıklar, finansal krizler ve dolandırıcılıklar her dönemde finansal teori ve uygulamaları tartışmaya açık hale getirmiştir. Teorinin gerçeklikle yüzleşme ihtiyacı ve tartışmaları hep var olmuş ve olacaktır. Finans felsefesi, finans bilimine alternatif olmayıp finans bilimindeki bilişsel boşlukları tamamlayıcı ya da destekleyici işlev görür. Finans bilimine matematik biliminin yanı sıra etik ve davranış biliminin eklenmesi ile finans biliminin daha güçlü bir yapıya kavuşacağı açıktır.

Simmel'e (2005: 51) göre her araştırma alanının derinlemesine düşünme sürecinin kesin olmaktan çıkıp felsefi bir karakter kazandığı noktayı belirleyen iki sınırı vardır: Birincisi, genel olarak bilişin ön koşulları – her belirli alanın aksiyomları gibi- sunulamaz ve test edilemez. Felsefede aksiyomların başka bir önermeye götürülmeye ya da kanıtlanmaya gereksinimi yoktur. İkincisi, sonsuzluğun içinde yer alan bu bilimin amacı; önkoşulsuz yani sağlam (gerçekçi) ve metodolojik nitelikteki önkoşullar olmadan düşündürmektir. Yaz'ın (2021a: 85) da ifade ettiği gibi “felsefe soru sorar ve tutarlılık arar, bilim ise yanıt arar ve yanlılanabilirlik ister.”

Martin Heidegger ses getiren ileri bir yorumunda “Bilim düşünmez” der. Heidegger'e göre üniversitelerin toplumun gerisinde olması ve teorinin pratikten ayrılmasını da bu eksiklikle gerekçelendirilir (Yaz,2021a: 89-90). Sonsuzluğun içinde yer alan felsefe biliminin amacı önkoşullar olmadan düşündürmektir. Simmel'e (2005: 51) göre bu durum bireysel bilimlerin kanıtsız adım atmadıkları için kendilerini inkâr ettikleri bir amaçtır. Felsefe de kendi etkinliği bakımından bu tür önkoşulları sunarken tamamen aşamaz. Ancak bu durumda, içimizde her zaman yetkili bir kararın ve kanıtlanamayana başvurmanın ortaya çıktığı son bilgi noktasıdır ve yine de neyin kanıtlanabileceği açısından kaydedilen ilerlemeler ışığında bu nokta hiçbir zaman kesin değildir (Simmel,2005: 51). Akademik çalışmalar tarafsız ve anlamlı sonuçlar üretmenin kaygısında olmakla birlikte sağlamlıkla sınırlandırılmakla eleştirilir. Slaney'e (2001: 149) göre gerçeğin doğasına ilişkin daha yaygın görüş nesnelcilikle tutarlı kalsa da metodoloji ve tasarımı ilgili belirli seçimler hem “eleştirel gerçeklik” hem de “deneysel gerçekliği” yansıtmalıdır.

Para ve finansal kurumlar güçlü bir finans felsefesi temeli üzerine inşa edilmeyince insanlar, kurumlar ve toplumlar bundan zarar görür. Finans disiplininin felsefi inşası ilişkileri anlamamızı sağlar, sayıların arkasındaki etik yaklaşımı, davranışsal nedenleri ve psikolojiyi göstererek; yaratıcı, sağlıklı ve kalıcı çözümler üretilmesine katkı sağlar. Simmel'e (2005: 51) göre biliş pratiği içinde bunun sonsuz karşılıklılık içinde gelişmesi gerekir. Bilgi açısından soyut görünen ancak yine de tutarlılığını sağlayan “nesnel birliği” pratik ve hayati olabilir.

Felsefi sorgulamadan yoksun finans disiplini mevcut finansal sorunlara sağlıklı cevaplar bulmamızı engeller. Yaz (2021a: 93)'ın çalışmasında aktardığı gibi Prof. Dr. Defne Özönür “Felsefeyle ilişkisi kopuk sosyal bilimler veri çöplüğüdür” diyerek konunun önemini vurgular. Bu eksikliğin en önemli nedenlerinden biri de felsefe derslerinin eğitim müfredatındaki ağırlığının azaltılmasıdır. Bugün Türkiye’de akademik dünyanın bu eksikliğin giderilmesine daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Akademik yazında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak

teori ve yöntem temelli olup ne yazık ki finans felsefesini kapsayıcı çalışmalar çok azdır. Bu çalışma ile finans felsefesinin önemine ve ihtiyacına vurgu yapılmaktadır.

2. PARA ONTOLOJİSİ: PARA KAVRAMININ KÖKLERİ, ESASI VE TANIMI

Paranın özünü anlama yolculuğunun geçmişi eskiye dayanır. Paranın nasıl var olduğu sorusunu Searle (1995: 81) “bir tür insan anlaşması” olarak açıklar. Yaz (2021b: 21) paranın yolculuğunu altı başlıkta özetlemektedir: “trampa para, mal para, tartı para, madeni para, kâğıt para ve sanal para.” Günümüzde teknolojik temsil araçlarının artması hızla çevirim içi hayata geçişe yol açmıştır. Sanal paranın egemenliğinin daha da artacağı ve gelecekte devlet düzeyinde müdahaleler olacağı öngörülmektedir. Lau ve Smithin (2002: 5) paranın kapitalizmin doğuşunda ve devamında birincil rolü oynadığını ama ekonomi teorisinde paranın genellikle ikincil bir role indirildiğini ifade eder.

Uygulanması gereken para politikalarında olduğu gibi “*para devlet eliyle mi yaratıldı ya da doğal olarak mı gelişti?*” sorusuna iki ayrı yaklaşım söz konusudur. Bir grup düşünür (Knapp, Innes, Keynes ve Mann) paranın devlet eliyle yaratıldığını; diğer bir grup (Menger, Simmel, Mises ve Hayek) ise paranın toplumda kendiliğinden oluşan ve gelişen bir şey olduğunu savunmuştur (Zelmanovitz, 2015: 9). Bu iki farklı düşünce okulu iki farklı ekonomik yaklaşıma neden olur. Bunun yanında iki tarihi anlatımı uyumlu hale getirmenin ne ölçüde mümkün olduğunu analiz eden çalışmalar da mevcuttur. Eğer iki tarihsel iddia bir şekilde uyumluysa Zelmanovitz’in (2015: 10) ifade ettiği gibi belki de paranın hangi işlevinin paranın özünü açıklamak için öncelikli olduğu konusundaki anlaşmazlıklar kendi içinde daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Paranın doğası ile ilgili yoğunlaşan bu tartışmaların asıl önemi para ile ilgili düzenlemeler yapılırken; iyi para ya da kötü para kavramlarının netleştirilmesinde, alınan bir kararın ya da yapılan bir düzenlemenin “ne için iyi”, “kimin için iyi” olduğunu sağlıklı bir şekilde belirlemeye engel olur. Neyin “iyi” olduğu doğru tanımlanamadığında ya da neyin “iyi” olduğunu bilmiyorsak neyin uygulanması gerektiği de sağlıklı olarak oluşturulamayacaktır. Para ekonomik yaşantımızın vazgeçilmez bir unsurudur. Günümüzde paranın maddeselliği ve miktarı da problematiktir. Toplumda her düzeyde (bireyler, kurumlar, devlet) paranın az olması da çok olması da –hatta paylaşımı- sorgulanmıştır. Sheptun (1998)’a göre, “*her düzeyde parayı kontrol ettiğimiz düşüncesi*” de sorgulanmış bir yanılsamadır. Sheptun, paranın bizim üzerimizde ne kadar kurnazca ve yoğun bir şekilde kontrol uyguladığını fark etmediğimizi ifade eder. Para üzerindeki gücümüz, ancak onun üzerimizdeki gücünü anlayabildiğimiz ölçüde gerçektir (Sheptun (1998: 36).

Birçok araştırmacının da ifade ettiği gibi insanlık yüzyıllardır paranın özünü anlamaya çalışmıştır. Bu çabalar son bulmuş da değildir. Paranın ne olduğu ve paylaşımı konusu halen sorunludur. Kimi çevrelerce paraya ulaşmak hayal edilmiş ve hedef gösterilmiştir. Para toplumun belirli kesimlerince kutsanmış, ekonomik refahın ve gücün göstergesi olarak övülmüş ve sevilmiştir. Diğer taraftan bazı çevrelerce de para ve parasal uygulamalar lanetlenmiş ve küçümsenmiştir. İnsanın para hırsı ya da tutkusu tüm hayatına ve kararlarına şekil verir. Keynes (1930: 6) araç olmanın ötesinde paraya olan tutkuyu, yarı suç ve yarı patolojik bir durum olarak iğrenç mental bir rahatsızlık olarak tanımlar. Yuran’a (2014: 14) göre bir şeye olan arzu, o nesne ile sınırlı iken para sonsuz arzuya izin veren bir nesnedir. Sıradan şeylerde doyum

olasılığı ve hatta kullanım veya sahip olma zevkinin sıkıntıya dönüştüğü bir sınır vardır. Para durmadan elde edilebilir. Paranın çok fazla diye bir sınırı yoktur.

Paranın insan ve toplum üzerinde yarattığı tahribat (faiz, rant, tefecilik, yoksulluk, eşitsizlik, haksız kazanç vs.) geçmişte olduğu gibi bugün de vurgulanır. Toplumun açgözlü yapan ve spekülasyona, aşırı harcamaya ve borçlanmaya götüren paranın çekiciliği konusu yeni değildir. Bütün dünya dinleri kutsal kitaplarında buna karşı uyarır. Hepsi açgözlülüğün üstesinden gelmenin, ticari ve ekonomik etkileşimlerde paylaşma, güven, adalet ve karşılıklı fayda sağlamanın yollarını gösterir (Stükelberger,2012: 44). Bunun yanı sıra ekonomi teorileri –ekonomik fayda kavramı gibi- piyasa davranışlarını, para hırsını, arzusunu ve parayla ilgili diğer saplantıları açıklamakta yetersiz kalmakla eleştirilir. İktisat ve finans teorilerinin ortaya koyduğu nicel analizlerin yanında nitel doğrulamaya da ihtiyacı olduğu konusunda sadece felsefeciler değil ekonomi ve finans çevreleri de (özellikle de davranışsal yaklaşımçılar) de hem fikir olmaya başlamışlardır.

Azalan marjinal fayda kanununa göre bir malın kullanım miktarı arttıkça toplam fayda artar. Fakat kullanılan her yeni birimde ek fayda bir önceki birimin sağladığından daha küçük olacaktır (Berkman vd,2016: 265). Örneğin; beşinci kazağı almada isteksiz ya da daha az istekli davranacaktır. Yani negatif talep eğrisi söz konusudur. Fiyat mekanizması azalan marjinal fayda ile artan marjinal maliyetin eşit olduğu noktada en üst seviyeye ulaşır. Ancak fayda Yuran'a göre (2014: 14) para arzusunun daha doğrudan tezahürleriyle karşı karşıya kaldığında, ekonomik zihin her zaman sonsuz zenginlik arayışının arkasında yatan belirli bir tür fayda arayışında olmaktadır.

“Para özgürlük mü yoksa bağımlılık mı getirir?” sorusu problematik doğasını korumaya devam etmektedir. Üçüncü yaklaşım olarak uzlaşmacı yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşım paranın ne olduğundan ziyade nasıl olması gerektiği konusuna odaklanır. Aristoteles (1975), Politika adlı eserinde paranın mübadele aracı ve amacı olarak ikili rolü üzerinde durur. Aristoteles, servetin geçim sağlamak için gerektiğini belirtmekte ve sınırsız zenginlik peşinde koşma anlamında para kazanma (hrematistike) amacını doğru bulmamaktadır. Bu bağlamda mübadele aracı olarak paranın olması gerektiği ve doğal olduğunu ancak diğer rolünün doğal olmadığını ve herhangi bir sınırdan yoksun olduğunu vurgular (Aristoteles,1975: 19).

Bütünsel bir bakış açısıyla paranın sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda bir mübadele amacı olarak da analiz edilmesi gerektiği anlaşılır. Bir mübadele aracı olarak para; ticaretin gelişmesine, mal ve hizmet hareketlerinin hızlanıp yaygınlaşmasına ve toplumda ekonomik bağlar kurulmasına katkı sağlar. Değişimin bir sonucu olarak para insanın yaşamı, gelişimi, kararları ve davranışları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. İnsanın değer yönelimini ve ahlaki normlarla ilgili fikirlerini doğrudan etkilediği ve değiştirdiği gerçektir. Günümüzde para, ticari faaliyetleri kolaylaştırmak ve piyasaları geliştirmek anlamında mübadele aracı olmanın ötesinde hem dış dünyayı hem de insanın iç dünyasını ve seçimlerini değiştirmeye devam etmektedir (Sheptun,1998: 38). Aristoteles'i destekler nitelikte Simmel (2005) da, paranın amaç haline geldiğinde insan eylemleri üzerinde önemli etkileri olduğuna işaret eder. Para varoluşundan beri pek çok etik tartışmalara konu olmuştur. Bu anlamda para politikaları, paranın potansiyel olarak zararlı etkilerini dengelemeye çalışan girişimler olarak görülür. Para üzerine çalışmaların odak noktası esasen ekonominin dolayısıyla toplumun sağlıklı işleyişi için iyi para uygulamalarını öğrenmektir (Simmel (2005: 82). Seitz'e (2017) göre, bu konudaki asıl zorluk paranın potansiyelini ve gerçekliğini uyumlulaştırmada yol gösterici ilke ve

uygulamaları bulmaktır. Bu anlamda para bir ahlâk meselesi olmaktan ziyade etik meselesidir. Paraya ilişkin öngörülen fayda, zenginliği artırmak ve toplumda adil dağılımı sağlamak gibi bir amaca yönelik iyi işleyen bir mübadele aracı olmasıdır (Seitz, 2017: 126).

3. FİNANS FELSEFESİ

Türkiye’de deneysel finans alanında çok sayıda çalışma olmakla birlikte finans felsefesi bağlamında ihmâl edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Para ve finans felsefesi pek çok disipline sahip olsa da genellikle üç başlıkta ele alınır. Bunlar, ontoloji (varlık), epistemoloji (bilgi) ve aksiyoloji (değer) disiplinleridir. Finans ontolojisi finans biliminin olgu ve esaslarını araştırır. Ontoloji (varlık) disiplini, finansal konularda bilginin nasıl olduğu veya oluşturulması gerektiğini açıklar. Epistemoloji disiplini, ilişkili bilginin kaynağı ve kapsamı hakkındaki soruları araştırır. Finans aksiyolojisi ise değer bilimi olarak etik konuları içerir (Yaz,2021a: 81).

3.1. Finans Ontolojisi

Finansal işlemler bireylerin, kurumların ve toplumların ekonomik yaşamının merkezinde yer alır. Finans ontolojisi; finans biliminin metodolojik yönüne katkı sağlayan günün değişen koşullarına cevap verebilecek tanım, kavram, politika, yöntem, ilke, kural, sistem, teori ve yasalar geliştirilmesini içerir. Finans sektörü için ortak dil alanının yaratılması; iş süreçlerini destekler, performans ölçümünü ve risk analizini kolaylaştırır. Finansal kararlar alınırken, rakamları yorumlayabilmek için farklı bilgi sistemlerine ihtiyaç duyulur. Bu nedenle bilgi sistemleri temel olarak incelenen göstergeler arasındaki hiyerarşik ilişkileri yansıtan bilgileri sağlamaya odaklanır (Dudyc ve Korczak,2019: 1505).

Finans disiplini, bireylerin özel hayatlarını sürdürmek için para biriktirdiği, yatırım yaptığı ve borç aldığı bireysel finans, ticari kurumların menkul kıymetler ihraç ederek sermaye topladıkları ve bunu en verimli kullanımlarına tahsis ettikleri kurumsal finans ile hükümetin vergilendirme ve borçlanma yoluyla gelir elde ettiği ve bunu vatandaşlarına hizmet sağlamak için harcadığı kamu finansmanı olmak üzere üç ana alandan oluşmaktadır (Boatright, 2010: 3).

Bu bağlamda finans konusu genellikle işletme okullarında okutulan ve finans alanındaki insanların aldığı eğitim alanını (ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora) kapsar. Finans birçok disiplinle iç içe olmakla birlikte –örneğin iktisat disiplini içinde olması tartışmalarına rağmen- işletme bilim dalı içerisinde yerini almıştır. Akademik bir alan olarak finans, uygulamalı iktisadın neredeyse yarım asırdan daha eski bir alanı olarak görülür (Boatright, 2010: 4). Ekonomi ve finans gibi devasa ve tek bir ontoloji olarak temsil edilemeyecek kadar büyük ve karmaşık doğası nedeniyle bölünmüştür. Bununla birlikte, ekonomi ve finansı bir ağ olarak aşamalı ve bütünleşik bir şekilde inşa edilen bileşik ontolojik bir çerçeve sunan çalışmalar da söz konusudur (Amaral vd, 2021; Dudyc ve Korczak,2019; Kim ve Laskowsky, 2016). Finansal sistemin genellikle, ödeme sisteminin etkinliğini sürdürmek ve paranın verimli bir şekilde kullanılmasını kolaylaştırmak olmak üzere, iki ana işlevi olduğu ifade edilir (De Bruin vd,2023: 1). Bu anlamda finansal sistem, para ve diğer finansal varlıkların işlemlerini kolaylaştırmak için kurulmuş bir altyapı olarak görülür. Hem özel (ticari bankalar, sigorta şirketleri ve yatırım fonları gibi) hem de kamu unsurlarını (merkez bankaları, kamu bankaları, düzenleyici ve denetleyici kurumlar gibi) içerir. Bu sistemin işleyişi, kaynakların kullanımını ve dağıtımını “finansal ekonomi” alanının konusunu oluşturur.

3.2. Finans Epistemolojisi

Epistemoloji bilgi teorisidir. Zihnin gerçeklikle ilişkisiyle ilgilenir. Finans epistemolojisi, finansal teorinin değerlendirilmesi gereken epistemolojik standartları belirlemek için finanstaki matematiksel modellerin yorumlanması için kavramsal bir çerçeve sağlamayı amaçlayan bir çalışma alanıdır. Neo-liberal ekonomik ve sosyal düşünce tarzının dayandığı varsayımlar: rekabet, tam bilgi, mükemmel öngörü, veri olarak tüketici tercihleri, kıt kaynaklardan dolayı sosyal araştırmalarda ekonomik ve bilimsel rasyonalite ön plana çıkmıştır (Choudhury,2010: 765). Matematik evrensel dili ile –rasyonaliteye hizmet etmesi- temsil aracı olarak birçok bilim dalında yerini almıştır. Matematiksel yöntemlerin kavramsal tarafsızlığı, analiz nesnesi olarak manipüle edilememesi, rasyonel olanı belirsiz sezgisel olandan, ilgili olanı ilgili olmayandan ayırma yeteneği ile teoriyi yorumlama konusunda benzersiz bir özelliğe sahip olması (Ardalan,2005: 279) bakımından para ve finans disiplinlerinin de vazgeçilmez unsurudur.

Modern finans teorilerinde daha sofistike matematiksel modellerin kullanılmasıyla birlikte muazzam bir genişleme yaşanmıştır. Finans kitaplarının temel konularını oluşturan ana akım finansal modeller, sosyal meselelerin rasyonel açıklamalarını sağlamaya çalışmaktadır. Bu modellere örnek olarak (Ardalan,2005: 278), portföy teorisi, sermaye varlıkları fiyatlandırma teorisi (CAPM), opsiyon fiyatlandırma teorisi (OPT), Black ve Scholes modeli, vekâlet teorisi, arbitraj fiyatlandırma teorisi, sermaye bütçeleme politikası, sermaye yapısı politikası ve temettü politikası gösterilebilir. Diğer taraftan bu modellerin kullanışlılığı konusunda yoğun tartışmalar vardır. Örneğin; modern portföy teorisinin kurucularından Nobel Ödüllü ekonomist Harry Markowitz'e emeklilik hesabını nereye yatırdığı sorulduğunda, "*Varlık türlerinin zaman içinde sergilediği getiri kovaryansına bakarak bir değerlendirme yapmam gerekirdi. Ama ben düşündüm ve emeklilik katkı paylarımı hisse senetleri ve tahviller arasında yüzde 50/50 eşit oranda yatırdım*" diye yanıtlamıştır (Collins,2022: 1). Bu yaklaşımı ile "1/n" yatırım stratejisi olarak bilinen zihinsel kestirme yola başvurmuştur.

De Bruin vd. (2023), Davies ve McGoey (2015) gibi birçok yorumcu 2007-2008 finansal krizine yol açan ahlaki başarısızlıklara odaklanırken, büyüyen bir literatür de epistemik başarısızlıklar üzerinde durmuştur. Krizin ardından rasyonel ekonomik bilginin daha fazla ve daha güçlü bir şekilde genişletilmesi yönünde talepler olmuştur. Diğer taraftan hata olasılığını ve sistemik karmaşıklıkları hesaba katan, yeni ve daha yumuşak bir rasyonalizm gereği ortaya çıkmıştır. Türev ürünler gibi ürünlerin risklerinin gerçekten bilinemediği mi yoksa kasıtlı bir "*sosyal sessizlik*" mi olduğu sorgulanmaktadır (Davies ve McGoey,2015: 65). 2007 yazında ortaya çıkışından bu yana, kriz yalnızca ekonomik olarak değil, aynı zamanda epistemolojik ve bilimsel açıdan da bir kriz olarak görülmüştür. Ekonomik ve finansal verilerin epistemolojisini temsil eden çözümler yetersiz kalmakla eleştirilmiştir.

Risk ve belirsizlik kavramını birbirinden ayıran Amerikalı ekonomist Knight'ın (1921: 3) belirttiği gibi, "*Ekonomideki belirsizlik sorununun temelinde, ekonomik sürecin ileriye dönük karakteri vardır*". Risk ölçülebilir olasılıklara sahipken, belirsizlik ölçülemezdir. Bu sorun finans disiplini için de söz konusudur. Genellikle doğa bilimlerinin yöntemleri ile sosyal dünyanın sorunları açıklanmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan finansal modellerin içsel geçerliliği epistemolojik bir bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılmaktadır. De Scheemaekere (2009), finansal modellerin stokastik doğası nedeniyle doğa bilimlerinin standartlarına göre değerlendirilmemesi gerektiğini savunur. Bu anlamda matematiksel olasılık kavramının

finansdaki rolü, yorumu ve gerçek finans dünyasıyla ilişkisi araştırılmalıdır. De Scheemaekere'e göre, doğa bilimlerinin klasik idealinin aksine finansal teori doğrudan radikal belirsizlikle ilgilenir. Bununla birlikte finansdaki matematiksel sonuçlar başka türlü keşfedilmesi çok zor olan ve somut ekonomik problemlerin yapısına dair özgün ve değerli iç görüler sağlayabilir (De Scheemaekere, 2009: 104-117).

Akademik finansın matematiksel analizlere aşırı ilgisi ve krizleri öngörmedeki zayıflıkları epistemolojik başarısızlık olarak gösterilmekle birlikte, bazı çalışmalar her bakış açısının söz konusu olgunun belirli bir yönünü ortaya koyduğunu vurgular. Bu nedenle paradigma çeşitliliği dikkate alınırsa akademik finansın diğer paradigmalardan gelen katkılardan da yararlanabileceğini ve yararlanması gerektiğini ifade eder (Ardalan,2003: 200; Ardalan,2005: 287). Bu türden uzlaşmacı görüşler modern finansın sonuçlarının yeni bir felsefi yorumunu sağlar.

3.3. Finans Aksiyolojisi

Aksiyoloji etimolojik olarak Yunanca axiā “değer” ve logia “bilim” kelimelerinin birleşiminden oluşup anlaşılacağı üzere değer bilimidir. Finans aksiyolojisi para ve finans konusunda etik davranış kodlarını bulmaya çalışır. Finansal kararlardan ve uygulamalardan doğan etik kaygılar ve finansal kararların potansiyel olarak zararlı etkilerini dengelemeye çalışan girişimlerdir. Finansal işlemler yürütülürken taraflar arasındaki ilişkinin çerçevesi, kanunlar ve yönetmelikler yanında zamana yayılan güvene dayalı gelecekteki taahhütlere ilişkin beklentilerle yürütülür (Kofman ve Payne, 2018: 113). Ancak resmi olarak çerçevesi belirlense de finansal ilişkilerin pratikte garantisi yoktur ya da elde edilen finansal sonuçlar beklentileri karşılamayabilir. Etik kaygıların özünde çıkarların çatışması ve farklı çıkar grupları arasında adil olmayan dengeler söz konusudur. Finans aksiyolojisi çalışmalarının önemli bir bölümü etik ihlalleri belirlemeyi amaçlar.

Ne yazık ki finansal krizler, banka iflasları ve finansal dolandırıcılık kaynaklı mağduriyetler sonucunda yaşanan güven kaybı ve finansal kayıp dönemlerinde etik konusunun ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Niall Ferguson (2008: 5), finansal düşüncenin 2008 finansal krizinde çöken egzotik teminatlandırılmış ve türev menkul kıymetlerden oluşan devasa bir yapının yaratılmasıyla sonuçlandığı bir dünyayı “*Finans Gezegeni*” olarak tanımlar. Bu gezegenin işleyişinin ahlaki olarak sorgulanması gerektiği konusundan artan görüş birliği söz konusudur.

Kofman ve Payne (2018: 20), kamuoyunun finans sektörünün etik ve dürüstlüğüne olan güven eksikliğini dört unsurla gerekçelendirir: hizmetin karmaşıklığı, profesyoneller ve müşteriler arasındaki bilgi asimetrisi, konuya aşinalık düzeyi ve sonucun belirsizliği. Diğer bir deyişle hizmet karmaşık olduğunda, karşı taraf daha bilgili olduğunda, aşına olunmayan ürünlere ve yüksek belirsizlik koşullarında güven azalır. Özel finansal gazeteler, düzenli (günlük) medya yorumları ve hizmet kullanımının sıklığı –kredi kartları, akıllı telefonlarla her türlü konuda yapılan internet bankacılığı- aşinalığı artırır. Araştırmalar aşinalık arttıkça (familiarity bias) karar almanın kolaylaştığını ve karşı tarafa güvenin arttığını gösterir.

Paranın –hatta mübadele ekonomisinin- icadından beri insanlar piyasalarda neyin adil olduğu ve bu piyasalardaki katılımcıların hak ve yükümlülüklerinin neler olduğu hakkında sorular hep var olmuştur. Günümüzdeki gelişmiş finansal piyasalar, işlem hacmi, kurumların

boyutu ve önemi düşünüldüğünde etik kaygılar daha da artmaktadır. Finansal sistemin işleyişinde konusu para olan her türlü işlemin gerçekleşebilmesi güven gerektirir. Ayrıca güvenin tesis edilmesi yeterli olmamakta aynı zamanda sürekliliğinin de sağlanması gerekir.

Bu bağlamda para ve finans konularında hak, adalet ve yükümlülüklerin sınırlarının nerede başlayıp nerede sonlandığı bilgisi son derece kritiktir. Verimlilik ve adalet; ekonomik ve sosyal refah arasındaki sancılı seçimler birçok zor kamu politikası kararının merkezinde yer alır (Boatright,2014: 173). En önemlisi neyin etik olduğu her zaman açık olmayabilir. Verimlilik ya da sosyal adaletle ilgili seçimler çatışabilir. Ödünleşmenin ne tarafta olacağını belirlemek her zaman kolay olmayabilir. Bireysel yatırımcıların ve genel olarak finansal piyasaların işleyişi nedeniyle haksız muamele görebileceği potansiyel durumlar çoktur. Piyasa bilgisi zayıf olan bireysel/küçük yatırımcıları korumak her zaman mümkün olmayabilir.

Finansal etik konusunun ihmâl edilmesinde konunun yasalarla düzenlendiği ve korunduğu inancı da rol oynayabilir. Çünkü her devlet yasa dışı durumları kanunlar ve yönetmeliklerle düzenleyerek önlemine almaya çalışır. Bununla birlikte etik ihlalleri önlemede tek başına kanun ve düzenlemelerin yeterli olmadığı ya da konunun bu kadar dar kapsamlı değerlendirilmesinin yanıltıcı olacağı açıktır. Hatta etik kaygıların sadece kanun koyucunun sorumluluğu olarak görme yanlılığı konuyu daha problemlili hale dönüştürebilir. Finans dünyasında etik kuralların, standartların oluşturulması ve uygulamasında yasa koyucuların ve düzenleyicilerin yanında akademisyenler, profesyoneller ve uygulayıcılara büyük görevler düşmektedir. Felsefe tam da bu noktada kanunun ya da genel teori ve kuramların daha iyi anlaşılmasında etkin bir rol oynar. Profesyonel finans çevrelerinin uygulamaları ve piyasada yaşananları tartışmaları daha etkin kanunlar, yönetmelikler ve kamu politikalarının oluşturulmasına altyapı sağlayacaktır.

Etik genel anlamda ahlaki davranışlarımızı, diğer insanlara, topluma ve çevreye karşı görev ve sorumluluklarımızın çerçevesini belirler. Neyin etik olduğunu belirlemek her zaman kolay olmadığı gibi açık da değildir. Günümüzün karmaşık ve iç içe geçmiş piyasaları subjektif, muğlak ve hatta şaibeli bir alandır. Çünkü iyi ya da kötü olan nedir? Kim karar verir ya da vermesi gerekir? Kime göre iyi? Sorularının cevabı konunun çetrefilliğini ortaya koymaktadır. Finans etiği konusu genellikle dört başlıkta ele alınır (Boatright,2010: 4): finans teorisi, finansal piyasalar, finansal hizmetler ve finansal yönetim. Akademik bir alan olarak finans etiği, bu dört alanın her birinde ortaya çıkan ahlaki meseleler ve bu alanda gerçekleşen faaliyetlere uygulanan ahlaki normlarla ilgilenir.

3.3.1. Finans Teorisi

Bazı çevrelerce finans ve ekonomi teorilerinin servet maksimizasyonu yaklaşımı etik kavramını ihmâl eder. Dobson'a (1993) göre, finansal piyasalar, finansal teorisyenler ve uygulayıcılar değer tabanlarını genişlettiği takdirde daha etik hale gelecektir. Bu koşullarda dışsal iyiler (servet birikimi), içsel iyilere (saygı ve bütünlük) ulaşmanın bir aracı olarak görülecektir. Dobson bu durumu tarih boyunca tüm uygar toplumlar tarafından büyük saygı duyulan değerlere geri dönme talebi olarak ifade eder (Dobson, 1993: 61).

Atkinson (1896: 337) mevcut para bilimi üzerine yapılan tartışmaların önemli bölümünün ya pratik deneyimi olmayanların bekleyen sorunlara tamamen akademik ve önsel yaklaşım sergilemelerinden ya da üniversite eğitimi almamış uygulayıcıların dogmatik

ısrarından kaynaklanan hatalar olduğunu belirtir. Bu bağlamda her iki tarafın yaklaşımını gözden geçirme, yanlışları eleme ve ortak doğruların belirlenmesinin önemine vurgu yapar. Günümüzde Hawkes (2019), Boatright (2014), Sheptun (1998) gibi pek çok akademisyen ve uygulayıcılar özellikle de akademik çevrenin finansın sadece matematiksel yöntemlere dayalı uygulamasına duyulan aşırı ilgisine itiraz eder. Bu ilgi aynı zamanda finansal etik konusunun da ihmal edilmesine yol açmıştır. Finans bilimi pratik uygulamaya sahip olması nedeniyle istenen hedeflere ulaşmayı sağlayacak yöntemleri tercih eder. Bu bağlamda finansal teori ve uygulamalara ilişkin kritik etik konularının anlaşılması ve derinleşmesi yönünde çalışmalar literatürde ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Finans teorisinde etik sorunlar genellikle yan kısıtlamalar, dışsallıklar veya piyasa başarısızlıkları olarak kavramsallaştırılır. Ancak bu kavramsallaştırmanın etkisi, bu konuları yasa ve yönetmeliklerle veya kamu politikasıyla ele alınması gereken ve finansal alanda değerlendirilmeyen sorunlar olarak görmezden gelmek demektir (Boatright, 2010: 4). Finans teorisinin temel argümanı insan rasyonel olarak finansal riskten kaçınma eğilimi gösterirken finansal zenginlik arayarak kişisel faydasını maksimize etmeye çalıştığını varsayar. Geleneksel finans teorisinin temel eksikliği insan psikolojisini ve davranışlarını göz ardı etmesidir.

Finans teorisi geliştirilmeden önce insanlar trendlerden yararlanarak deneyimlerinden türetilen içgüdüsel duygular veya pratik kurullarla hareket ederlerdi. 1950'den önce modern finans teorisinin ana ilgi alanları -kredi piyasalarının işleyişi ve varlıkların fiyatlandırılması- ekonomistler tarafından ekonomik analiz için uygun olmayan konular olarak büyük ölçüde göz ardı edildi veya reddedildi. Klasik finans döneminde -1950'den 1985'e kadar- rasyonel ekonomik insan modeli belirli finans problemlerine uygulanmıştır. Rasyonalite varsayımı sınırlı olmakla birlikte finansal piyasalarda insan davranışına dair eksik de olsa güçlü bir görüş sunulmasına olanak sağlamıştır (Kolb,2010: 24). Davranışsal yaklaşım ise bireylerin standart finans teorisinde varsayıldığı kadar rasyonel davranmadığı sayısız durumlar tespit etmiştir. Davranışsal yaklaşım, verimlilik ve rasyonelliği reddetmekten ziyade insan davranışı ve belirli ekonomik politikalarda neyin makul bir şekilde iddia edilebileceğini ya da iddia edilemeyeceğini açıklığa kavuşturmak için özen gösterilmesi gerektiğine işaret eder (Hsieh,2010: 73). Bu bağlamda felsefi analizlerin finansal teorisinin varlığını daha sağlıklı bir zemine taşımaya katkı sağlaması beklenmektedir.

3.3.2. Finansal Piyasalar

Finansal faaliyetlerin çoğu finansal araçların alınıp satıldığı finansal piyasalarda gerçekleşir. Finansal piyasalarda yerli ve yabancı para birimler, emtialar, hisse senedi, tahvil, vadeli işlemler, opsiyonlar, swaplar (takaslar) ve türevler gibi finansal araçlar alınıp satılır. Finansal araçların çoğu organize borsalarda işlem görür. Bunun yanında tezgâh üstü piyasalarda alım satım işlemi yapılır. Buradaki ilişkileri ve süreçleri belirleyici yasalar ve düzenlemeler vardır. Bu ilişkilerin sınırlarının, hak ve yükümlülüklerin belirlenmesinde adalet ilkeleri göz önünde bulundurularak belirlenmesi esastır.

Ekonomik büyüme ve refah açısından bireylerin ve kurumların finansal ürün ve hizmetlere sorumlu ve sürdürülebilir bir şekilde erişim yeteneği çok önemlidir. Finansal erişim çalışmaları büyük ölçüde bireylerin ve işletmelerin resmi finansal sistemden dışlanmasına neden olan faktörleri belirlemeyi ya da finansal gelişmenin kapsayıcı büyümeye dönüşüp dönüşmediğini araştırmayı hedeflemektedir (Sapre,2021: 5). Finansal sorumluluk kapsamında

sadece yaptıklarımızdan değil yapmadıklarımızdan da sorumluyuz. Etik kaygılar genellikle yapılan ihlâllere odaklanırken yapılmayanlar ise yeterince öne çıkmaz.

Finansal sistemle ilgili en çok sorgulanan konulardan biri de düşük geliri ve dezavantajlı grupların temel finansal hizmetlere neredeyse hiç erişemiyor olmalarıdır. Bununla ilgili bazı projeler yapılmakla birlikte genel anlamda sürdürülebilirliği zayıf kalmıştır. Mikro finans sistemi geçinebilmek için temel insan hakkı olarak kabul edilir. Ancak piyasaların açgözlülük ve eşitsizliği besleme eğiliminde olduğu öne sürülür (De Bruin vd, 2023:2; Terberger,2003:189). Bateman ve Chang (2009: 2) mikrofinans modelinin yoksulluğun azaltılması, yerel ekonomik ve sosyal kalkınma ile pozitif ilişkisi olduğu görüşüne karşı çıkmakta ve bunun bir yanılsama olduğunu savunur. Block (2012: 4) ise yatırım kaynaklarını, daha az büyüme sağlayabilen ellere vererek yoksullaşmayı şiddetlendirdiğini vurgular. Benzer şekilde Servet (2016: 201) mikrofinans modelinin etkinliğini makro, bölgesel ve mikro düzeyde çok sayıda faktörün başarısına ve bunun da pratikte olanaksızlığına işaret eder.

Etik kaygılar genellikle: dolandırıcılık, manipülasyon, içeriden öğrenenlerin ticareti, asil-vekil problemleri, küçük yatırımcıların korunması, hakların suistimali, bilgi ve pazarlık gücü gibi konulardaki asimetrilere kaynaklı ihlâlleri içerir. Tüm bunların yanında adillik, bir menkul kıymetin doğru bir şekilde fiyatlandırılması için tam olarak açıklanmış bilgiye haiz bir biçimde alım satımına ilişkin süreç olarak tanımlanabilir (Boatright, 2014: 174; Boatright, 2010: 164). Kanun ve düzenlemeler, haksız piyasa uygulamalarının engellenmesi ve sağlıklı piyasa işleyişinin sağlanması için tasarlanır. Burada görev büyük ölçüde devletin kurumlarına düşmekle birlikte sektör ve firma düzeyinde önlemler de alınmaktadır.

Ivanitsky ve Tatyannikov'e (2018) göre, kontrol ve ekonomik mekanizmaların yeterli olmadığı "baskın ekonomik aktör" olarak tanımladıkları özgün bilgi teknolojilerine sahip ekonomik aktörler, finansal araçların fiyatlarının manipüle edilmesinde elverişli koşullara sahiptir. Asimetrik bilgi fırsatlardan yararlanarak piyasalarda oynaklıkların artmasına sebep olur. Çoğu zaman mevcut düzenleyici önlemler manipülasyonu tespit etmede yetersiz kalır. Piyasalarda özellikle üç alanda yapılan ihlâller yoğun tartışmalara konu olur (Boatright, 2014: 54): düşmanca ele geçirmeler, içeriden öğrenenlerin ticareti, finansal dolandırıcılık ve finans mühendisliğidir. Bazıları uygun olmadığını düşünse de düşmanca devralmalar genellikle yasaldır. Ancak yine de haksız avantaj elde etmeyi önleyen kurallara göre yürütülmeleri gerekir.

Finansal hizmet sağlayıcıların müşterilerine adil davranması beklenir. Bir banka çalışanının kredi başvurularını değerlendirirken adil olması istenir. Menkul kıymetler düzenlemesinin temel amaçlarından biri menkul kıymet alım satımında hileli ve manipülatif uygulamaları önlemektir. Finansal dolandırıcılık tanımı beş unsuru içerir (Boatright,2014:175): Birincisi, yanlış beyanda bulunmaktır. İkincisi, bu yanlış beyan maddi bir gerçekle ilgili olmalıdır. Doğru veya yanlış olarak nitelendirilebilecek ve karar için önemli olan maddi konuları içermelidir. Üçüncüsü, beyanda bulunan taraf bunun yanlış olduğunu bilerek diğerlerini aldatma niyetinde olmalıdır. Bilgi ve niyet genellikle herhangi bir suç için karine teşkil eden zihinsel olgulardır. Dördüncüsü, karşı tarafın karar verirken yanlış beyana gerçekten güvenmesi gereklidir. Beşincisi, bu güvenden dolayı karşı taraf bir miktar kayba veya zarara uğramalıdır. Bu unsurların her biri -yanlış beyan, bilgi veya niyet, güven ve zarar- herhangi bir dolandırıcılık davasında kanıtlanmalıdır ve bunların hepsinin kanıtlanması da genellikle zordur. Hem alıcı hem de satıcı olarak yatırımcılar dolandırıcılığa karşı savunmasızdır. Çünkü finansal araçların değeri neredeyse tamamen doğrulanması zor olan bilgilere bağlıdır.

Zorunlu açıklama ilkesi daha iyi bilgilendirilmiş yatırımcılar ve piyasanın etkin işleyişi gereği kanunlarla düzenlenmiştir. Diğer bir gerekçe ise iyi bilginin kötü bilgiyi kovacağı varsayımı altında dolandırıcılık ve manipülasyonun önlenmesidir (Boatright,2014: 177). Böylece zorunlu açıklama ilkesi ile kolay ve güvenilir bilgiye erişim sağlanarak yatırımcıların manipülasyon ve dolandırıcılığa maruz kalmasının önüne geçilebilir. Manipülasyon yapmak yasal olmamakla birlikte spekülasyon yapmak yasaldır. Yine de piyasa spekülörleri de piyasa balonlarından ve oynaklığının artmasından zaman zaman sorumlu tutulmakta ve hatta manipülasyona destek vermekle de itham edilmektedir.

Felsefi açıdan finansal krizlerle ilgili tartışmalarda sıklıkla varsayıldığı gibi finansal varlıkların “içsel” değeri diye bir şeyin olup olmadığı konusudur. Fiyat ya da ekonomi balonu “herhangi bir mal, hizmet veya menkul kıymetin fiyatının herhangi bir nedenle temel/içsel değerinin üstüne çıkması; izleyen dönemlerde hızla artmaya devam etmesi ile başlayan; beklenmedik bir anda hızla temel fiyata inmesi ile sonuçlanan anormal fiyat hareketlerine verilen isimdir” (De Bruin vd,2023: 1). Tanımdan da anlaşıldığı gibi balon oluşması için varlığın içsel değerinden uzaklaşması gerekir. Bu bağlamda varlıkların içsel değerinin ne olduğu da sübjektif unsurlar barındırdığından dolayı felsefi olarak sorgulanır. Literatürde en hassas ama en tartışmalı konulardan birisi değer konusudur.

Normatif değerlendirme modelleri bize finansal varlıkların değerinin -yani fiyatlarının- ne olması gerektiğini söyler. “Adil” fiyat ya da “doğru” fiyat olarak da tanımlanan değeri bulmaya çalışır. “Temel” değer (Tobin,1984), “gerçek” yatırım değeri (Schiller,1989), “ekonomik” değer ve son dönemlerde de “içsel” değer kavramları ile de nitelendirilir (McGoun,2007: 46). Piyasa fiyatı “yanlış fiyatlandırma” olarak da tanımlanan olması gereken fiyatın altında veya üzerinde olabilir. Davranışsal yaklaşımçılar normatif değerlendirme modellerini önemli etkileri olan psikolojik ve davranışsal faktörleri dikkate almamakla eleştirir. Bu nedenle de normatif modellerin içsel değer tanımını sorgular.

İçsel değer ne olması gerektiği konusunda McGoun (2007: 47) üç argüman üzerinde durur: Birincisi, finansal varlıkların nihayetinde nakit akışları şeklinde; gerçek, nesnel, ölçülebilir bir değere sahip olduğu ortaya çıkarsa, bunun her zaman var olan içsel bir değerini açığa çıktığını vurgulayan “geri görüş” argümanı; ikincisi, açıkça çok yüksek ya da çok düşük bir değer varsa ikisi arasında doğru olan içsel bir değer olması gerektiğini vurgulayan “elverişli alan” argümanı; üçüncüsü ise fiyatlar kısa vadede ne kadar istikrarsız olursa olsun uzun vadede içsel bir değer görüleceği veya en azından çıkarım yapılabileceğini vurgulayan “zaman gösterir” argümanıdır. Her yaklaşım belirli varsayımlar ve kısıtlardan yola çıkarak değer kavramını tanımlar. Bu bağlamda kusursuz bir içsel değer tanımının olmaması anlamlı olasılık dâhilinde yapılan modellerin yaptığı değerlendirmeyi tümüyle reddetmeyi de gerektirmez.

İçeriden öğrenenlerin ticareti olgusunun kesin bir tanımını yapmak gerçekte zordur. Çünkü ekonomik, yasal veya etik bir bakış açısı bu soruyu farklı şekilde cevaplar (Engelen ve Liedekerke,2010:199). İçeriden öğrenme, bazı piyasa katılımcıları diğer piyasa katılımcılarının sahip olmadığı bilgileri kullandığında ortaya çıkar. Örneğin; bir eylem ekonomik veya etik açıdan sorunlu kabul edilse bile yasal açıdan içeriden öğrenenlerin ticareti olarak değerlendirilmeyebilir. Ya da söz konusu eylemler ekonomik ve yasal olabilir ama etik olmayabilir.

İçeriden bilgi ticareti asimetrik bilgi problemi içerir. Bu durum bazı piyasa katılımcıları diğer piyasa katılımcılarının sahip olmadığı bilgileri kullandığında ortaya çıkar. İçeriden öğrenenlerin ticaretinde ahlaki olarak sakıncalı olan temel husus şirketin bilgilerinin kötüye kullanılmasından ziyade karşı tarafa (yatırımcı halka) verilen zarardır (Boatright, 2014: 184). Piyasalar açısından en değerli varlık bilgisidir. Genellikle bilgiye sahip olanlar olmayanlara kıyasla avantajlıdır. Herhangi bir ekonomik işlemde ya da ilişkide taraflar arasındaki bilgi eşitsizliği “asimetrik bilgi” olarak tanımlanır. Bilgiye erişmeye çalışmak her çıkar grubu için doğal olmakla birlikte, haksız menfaat elde etmek amacıyla bireylerin özel konumlarını kullanması hemen hemen her ülkede haksız fiil olarak bilinir. Bununla birlikte ekonomik, yasal ve etik boyutları dikkate alındığında bilgiye ilişkin adaletin tam olarak neyi gerektirdiğini belirlemek her zaman kolay olmayabilir.

Ekonomik açıdan içeriden bilgi, piyasa katılımcılarının belirli bir şirketin hissesinin değerlemesi konusunda daha iyi bilgi sahibi olduğu ve diğerlerinin daha az bilgi sahibi olduğu her durumu ifade eder. Kritik soru ise piyasa katılımcılarının ne kadar asimetrik bilgi kullanmasına izin verildiğidir (Engelen ve Liedekerke, 2010: 200). İçeriden bilgi hisse fiyatlarını manipüle etmek için de kullanılabilir. İçeriden öğrenenlerin ticaretine karşı diğer bir argüman serbest rekabete dayalı piyasanın gelişimi açısından gerekli olduğu tezidir. Temel husus piyasa ahlâkını korumaksa; aynı derecede sorgulanabilir ancak büyük ölçekte süre gelen başka faaliyetler yürütülürken içeriden öğrenenlerin ticaretinin sorgulanmasının doğru olmadığı yaklaşımları da mevcuttur (Engelen ve Liedekerke, 2010: 207).

Hızlı hesaplama kapasitesi ve yüksek hacimli işlemleri işleme yeteneğine sahip bilgisayar teknolojileri finans mühendisliğini doğurmuştur. Türevler, teknoloji, finans teorisi ve son derece sofistike matematiği birleştiren çok değerli ve yaratıcı finansal yenilikleri temsil eder (Boatright,2014: 202). Bugün finans mühendisliği özellikle finansal modellerin geliştirilmesinde, modern risk yönetiminin temel yapı taşıdır. Geçmişte finansal krize konu olan birçok ürün -yüksek faizli eşik altı ipotekler, teminatlı borç yükümlülükleri ve kredi temerrüt takasları (CDS)- finansal mühendisliğin ürünüdür. Diğer taraftan, bankaların yüksek kaldıraçlı işlemler yapması ve gizli tehlikeleri göz ardı etmesine yol açan risk yönetiminin başarısızlığı da kısmen finans mühendisliğinden kaynaklanır.

Finansal mühendisliğin en önemli ürünleri arasında türev ürünler yer alır. Türevler temel değer kaynaklarını: bazı dayanak varlıklardan, referans oranlardan, referans kredilerden veya endekslerden alan finansal sözleşmelerdir (Overdahl, 2010: 223). Borsada işlem gören ve özel olarak müzakere edilen türevlerin kullanıcıları (Overdahl, 2010: 235): ticari ve yatırım bankaları, tasarruf şirketleri, finansal şirketler (sigorta ve finans şirketleri), finansal olmayan şirketler (havayolları ve imalat firmaları), kurumsal yatırımcılar (emeklilik fonları), hükümetler ve uzmanlaşmış ticari firmalardır. Türevlerin çıkış noktası var olan riskleri verimli bir şekilde yönetmek yani riskten korunmaktır. Örneğin, bankalar varlık/yükümlülük uyumsuzluklarından korunmak için faiz swapları kullanır. İthalatçılar, ihracatçılar ve çok uluslu şirketler ticari faaliyetlerini yürütürken döviz kuru riskini yönetebilmek için vadeli döviz işlemleri, opsiyon ve swap işlemlerinde yer alır. Türev ürünler risk yönetiminin yanı sıra söz konusu varlık için bir veri olarak fiyat aralığı sunar. Böylece sağlıklı fiyat oluşumuna katkı sağlar.

Türev ürünler, riskten korumanın yanı sıra hem şirketler hem de kurumsal yatırımcılar için yeni bilgilere hızlı ve ucuz bir şekilde yanıt vermeleri sayesinde varlık ve yükümlülük portföylerini daha verimli bir şekilde yönetmelerine olanak veren düşük maliyetli ve etkili bir

araçtır. Türev araçlara erişim olmaksızın, yeni bilgilere yanıt olarak maruz kalınan riskin değiştirilmesi çok daha maliyetli olacaktır (Overdahl, 2010: 237). Genellikle riskten (maddi kayıplara karşı) korunmak için kullanılan geleneksel türevler için bu fayda öne sürülebilir. Ancak finansal veya spekülative bir türev işlemde, türevin türetildiği emtianın kendisi finansal bir semboldür. Finansal türevler bu nedenle kullanım değerini değil değişim değerini ifade eder. Ekonominin finansallaşması ve finansın giderek daha soyut ve kendi kendini referans alan doğası sonucu spekülative veya finansal türevlerin, geleneksel veya riskten korunma amaçlı türevlere oranı hızla artmaktadır (Hawkes,2019: 14). Boatright'ın (2014: 21) da ifade ettiği gibi finansal ürünler finansal olarak tasarlanmış olmakla birlikte işlemler boyutu için ticari kısmını yansıtır.

Bu yenilikler faydalı görünmekle birlikte dikkatli bir şekilde ele alınmadığında tehlikeli olduğunu kanıtlamıştır (Boatright, 2014:202; Ranaivoson, 2012:192; Malik, 2014:629). Bu konuda finansal çevrelerin yoğun bir şekilde etik kaygılar taşıdığı anlaşılmaktadır. Hatta daha ileri giderek 2002 yılı şirket raporuna da yansıyan Warren Buffet'ın (2003: 8) türev ürünlere olan güvensizliğini “nükleer bombalar” ve “finansal kitle imha silahları” olarak tanımlamasında görülür. Haziran 2023 dönemi itibariyle türev piyasasının toplam piyasa değeri 715 trilyon dolar iken¹; dünya hisse senedi ve tahvil piyasasının büyüklüğü 113,3 trilyon dolar², ve tüm ülkeler için GSYİH büyüklüğü ise 105 trilyon dolar³ değeri ile karşılaştırıldığında bu endişelerin ne kadar yerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu gelişmelerin paralelinde dünyada türevlerin ticaretinin nasıl yapıldığı, risklerin nasıl yönetildiği ve bankaların müşterilere nasıl hizmet verdiği dâhil olmak üzere finansın tüm alanlarında muazzam etkileri olmuştur (Boatright, 2014: 202). Diğer finansal konularda olduğu gibi burada da temel sorun türevlerin güvenli, verimli ve etik bir şekilde kullanılmasını sağlamak için neler yapılabilir noktasında yoğunlaşır.

Macintosh'a (2003: 454) göre finansal sermaye piyasaları temelsizdir. Finansal piyasa, gerçek maddi ekonomiyle (mal ve hizmet üretimi) neredeyse bağlantısız olarak dalgalanan hiper gerçek –gerçeklik kökeninden yoksun- bir ekonomidir. Benzer şekilde Schinckus (2008: 1078) da üretken alanla daha az bağlantısı olan korunmaktan ziyade finansal kârlar peşinde koşan spekülative faaliyetlerin öne çıktığını ve finansın giderek daha fazla spekülative faaliyetlere adandığını ifade eder. Schinckus (2008: 1083) Baudrillard'ın tarif ettiği hiper-gerçekliğin bir sonucu olarak piyasaları tüketim çılgınlığına sevk etmesi bakımından “hiper-market” metaforunu kullanır. Hawkes (2019: 7) ise türev piyasa uygulamalarının getirdiği spekülative aşırılıkların sonucunda gerçek değer ile finansal değer sorunsallığını, hayatın güvencesizleşmesine yol açan hızlı büyümesini –özellikle de risklerin hesaplanmasını ve özelleştirmesini- sorgulamakta ve bu bağlamda türev işlemleri “dolambaçlı tefecilik” olarak nitelendirmektedir.

Finansal piyasaların adil olmayan koşullara sahip olması ve finansal varlıkların rasyonel şekilde fiyatlandırılmadığı "kumarhaneler" olarak görülmesi fikri, John Maynard Keynes kadar eskidir (Boatright, 2010: 5). Borsayı eşit olmayan bir oyun alanı olarak kabul eden ya da algılayan yatırımcılar genellikle borsaya katılmaya daha az eğilimlidir. Bununla birlikte

¹ https://www.bis.org/publ/otc_hy2311.htm,2024

² <https://www.oecd.org/finance/global-debt-report/>,2024

³ <https://www.visualcapitalist.com/visualizing-the-105-trillion-world-economy-in-one-chart/>, 2024

içeriden öğrenenlerin ticaretine katılma fırsatı her zaman cazip olmakla birlikte kurumlar açısından gerekli olan güven ilişkisini zedeler. Keynes (1930: 6) servetin ve ekonomik ödüllerin ve cezaların dağıtımını etkileyen her türlü sosyal gelenek ve ekonomik uygulamalar, kendi içlerinde ne kadar rahatsız edici ve adaletsiz olsalar da sermaye birikimini teşvik etmede son derece faydalı oldukları için ne pahasına olursa olsun sürdürüldüğünü ifade eder. Bununla birlikte amaç olmaktan çıkarıldığı ölçüde de insanın özgürleşeceğinin altını çizer.

Özetlemek gerekirse geniş bir akademik çevre evrensel olarak kabul edilen “adil ve düzgün işleyen piyasalar” hedefinin epistemolojik ve aksiyolojik açıdan sürdürülmesinin zor olduğu gösterir. Çok fazla para kazanma arzusu/tutkusu ve ihtimali insanları etik ve yasal sınırların zorlanmasına teşvik etmektedir. Piyasaların işleyişi ve çeşitliliği, piyasalarda sürekli yenilik olgusu, değişkenliği ve hacmi bugün birçok çevrenin de hemfikir olduğu gibi adalet ve sistemle ilgili basit tanımlarının etik uygulamaların işlerliğine tek başına yeterli olmadığı açıktır. Diğer taraftan ise birçok akademisyenin ve piyasa profesyonellerinin hemfikir olduğu gibi “adil ve düzgün işleyen piyasalar” sağlama ihtiyacının ve zorluğunun her zaman var olacağı gerçektir. Felsefe bu arayışta bize sorgulayıcı güçlü bir zemin sağlayacaktır.

3.3.3. Finansal Hizmetler

Finansal hizmetler ve ürünler pazarının dünyada hızla büyüdüğü, giderek daha önemli hale geldiği ve rekabetin yoğun olduğu söylenebilir. Bu anlamda ürün hizmet pazarlaması, fiyatlandırma ve terfi uygulamalarını etkiler. Finansal ürün ve hizmetlerin pazarlama uygulamaları da bir dizi etik sorunu gündeme getirir. Bankalar, sigorta şirketleri ve diğer finansal kurumlar müşterilerin finansal işlemlerine aracılık eder. Finansal hizmetler ve ürünler, insanların paralarını yönetmeleri veya paraya erişmeleri için araçlar sağlar (Brenkert, 2010: 275). Bir ekonomik sistemde hemen herkes finansal hizmetler sektörünün müşterisidir. Bankalar çoğu insanın ihtiyaç duyduğu temel hizmetleri sağlar. En basitinden bireyler kredi kartı veya banka kartı kullanır. Bunun yanında kredi finansmanı, sigorta poliçesi güvencesi, yatırım, saklama ve diğer finansal hizmetlerden yararlanır. Bankalar müşterilerinin ihtiyaç duyduğu ürünleri geliştirip satmaya çalışır. Bugün çok sayıda insan yüz yüze, bankamatiklerle, akıllı telefonları ile web siteleri aracılığıyla bankalarla işlem yapmaktadır. Tasarruflarını nasıl yönlendireceği, vergi ve diğer ödemelerini nasıl yapacağı konusunda banka çalışanının yönlendirmesine güvenir. Kişisel satış alanı da finansın diğer alanları gibi suistimal için sayısız durum doğurabilir. Her ne kadar bankalar bu konularda özgüvenli açıklamalar yapsa da bununla ilgili dünyada çok sayıda işlenmiş suçlar ve suçlamalar mevcuttur.

Örneğin; kurum çalışanları kredi değerlendirmesinde ya da konut kredisinde evin ipotek edilmesinde ekspertiz yapanların değerinin üzerinde raporlayarak kötü kredilerin doğmasına yol açabilir. Ters durumlar, yani kredi talepleri yerine getirilmeyen müşterilerin kurum çalışanlarını suçlaması, verilen hizmetlerden ve alınan kesintilerden şikâyet edilmesi de söz konusudur. Toplumda genel olarak bankacılık sisteminin halkı sömürdüğüne dair ve hatta daha ileri giderek zaman zaman hükümetlerin de bu yönde açıklamaları olabilir. Özetle finansal hizmet alanına ilişkin suistimaller veya suçlamalar her iki taraftan da kaynaklanabilir. Diğer taraftan Boatright’ın (2014: 157) ifade ettiği gibi, taraflar arası bilgi eşitsizliği de düşünüldüğünde ağırlıklı olarak gerek bankacılık gerek sermaye piyasası ve sigortacılık faaliyetlerinde olsun sektörün kendisi yani sektör uygulamaları da suçlanır.

Satış söz konusu olduğunda aldatma sınırları olmayan geniş bir kavramdır. Kurum çalışanlarının üzerindeki satış baskısı/teşviki müşterilere finansal durumunu iyileştirmeyecek yönde finansal varlık ya da hizmet alım satımına teşvik eder. Geçmişte sigorta hizmetlerinde, finansal varlık alım-satımında ve kredi kartları pazarında baskıcı ve uygun olmayan satışların varlığı konusunda hem dünyada hem de Türkiye’de sayısız örnek bulunmaktadır.

Yasal düzenlemelerin çoğu dolandırıcılığa odaklanırken, finansal alanda aldatma konusu yasal bir tanımdan yoksundur (Boatright, 2014: 66). Genel olarak birey, başkası tarafından ileri sürülen bazı iddiaların sonucu olarak yanlış bir inanca sahip olduğunda aldatılmış sayılır. Yanlış ya da yanıltıcı bir şekilde konunun eksik ifade edilmesi veya bilgiler doğru olsa bile yeterince aydınlatılmayan durumlar nedeniyle karşı tarafın yanlış inançlara sebep olmasına neden olmak da aldatmaya girer. Bu nedenle bankacılık ve sigortacılık sektöründe ürün ve hizmet pazarlamasında çok fazla etik ihlaller söz konusudur.

Amerikan kaynaklı ve sonrasında Avrupa’ya sirayet eden 2008 ekonomik ve finansal kriz –mortgage krizi olarak da bilinen- uygun olmayan pazarlama uygulamalarının olayı nereye taşıdığını açıkça göstermiştir. Geçmişte kredi piyasası ve kredi kartları pazarında yine uygun olmayan müşterilere satış çabaları da piyasanın taraflarını olumsuz etkilemiş ve ekonomik kayıpları büyütüştür. FTC (Federal Trade Commision), SEC (The Securities and Exchange Commission) ve diğer düzenleyiciler bu konuda üç faktörlü bir test kullanır (Boatright, 2014: 67): (1) Aldatılan kişi ne kadar mantıklıdır? (2) Bir kişi aldatılmaktan ne kadar kolay kaçınabilir? (3) Kişi aldatmadan ne kadar zarar görür?

Bireysel yatırımcıların finansal işlemlerde hata yapmaya ya da aldatılmaya en yatkın olan taraf olduğu açıktır. Bugün ortalama bireysel müşterilerin her türlü kredi işlemlerinde imzalatılan şartnamenin okunması ne zaman açısından ne de anlamak açısından mümkündür. Davranışsal yaklaşımın ekonomik rasyonel kavramının işlemediği sayısız durumlar ortaya koyar. Düzenlemeler sıradan ortalama zekâyâ sahip bireyler düşünülerek hazırlanır. Bununla birlikte bazı bireyler daha kolay aldanabilir. Bazıları daha şüpheli ve araştırmacıdır. Burada, daha önce de ifade edildiği gibi niyet ve aldatılmadan doğan zararın ortaya çıkıp çıkmaması karine teşkil eder. Ekonomide rasyonel seçim kavramı karmaşıktır. Tabi burada bir dizi soruları da akla getirir (Boatright,2014: 68): Alıcı ya da satıcı rasyonel olarak karar verecek yeterli bilgiye sahip mi? Savunmasız yatırımcıları korumaktan kim sorumludur? Belirli pazarlara girmekten men edilmeli mi? Biraz eğitim –finansal okuryazarlık- gerekli mi? Yeterli bilgi nedir? Bir yatırımcının yeterince bilgilendirilmesini sağlamak kimin yükümlülüğündedir? Görüldüğü gibi bu sorular hayati görünmekle birlikte cevabı her zaman net olmayabilir.

Bankalar günümüzde saygınlığını ve güvenilirliğini korumakla birlikte zaman zaman finansal skandallar, dolandırıcılıklara ve diğer suçlamalara maruz kalır. Türkiye’de bankacılık sisteminin en sıkıntılı dönemi 2000-2001 krizi dönemi olmuştur. İtibar bugüne güven ise geleceğe dönüktür. Güven zamanla kazanılan bir olgudur. Bir bankanın adil ve güvenilir hizmet sağlama konusundaki geçmiş performansı, müşterinin gelecekteki performansına güven duymasına yardımcı olur (Kofman ve Payne, 2018: 16). Kötü bir itibar güveni aşındırır. Geleceğe dönük müşteri kazanma potansiyelini olumsuz etkiler. Bir kurumun sürdürülebilir olarak itibarını koruma çabası bir anlamda güven inşa etmeye yöneliktir.

Dobson’a (1993: 58) göre itibar davranışsal bir özellik gibi görünmekle birlikte kurumlar, gelecekteki ekonomik rantları elde etmek için itibar oluşturmakta ve sürdürmektedir.

İtibar tamamen materyalist terimlerle tanımlanır. İtibar oluşturma servet maksimizasyonu amacına yönelik yalnızca diğer bir araçtır. Maddi kazancın her şeyin ölçüsü olduğu bir dünyada itibar, maddi kazanç için bir araç olmaktan öteye gidemez. Yönetimler kurumun itibarını ve güvenini korumak adına taktiksel eylem planları geliştirir. Piyasa aktörleri piyasa faaliyetlerini bozucu skandallardan hoşlanmaz. Güven kaybı işleyişi bozacağından ve müşteri kaybına neden olacağından dolayı etik kaygılar oluşur. Brenkert'in (2010: 291) vurguladığı gibi etik kısa vadeli ya da dar kişisel çıkarların ötesinde eylemlerin ve uygulamaların daha geniş etkilerine, bunların altında yatan normlara ve değerlere bakılması gerektiğine işaret eder.

3.3.4. Finansal Yönetim

İşletmenin ihtiyacı olan finansal kaynakların en uygun biçimde sağlanması ve kullanılmasına ilişkin işlerin yönetilmesini içerir. Kurumsal işletmelerde işletme sahipliği ile yönetimin ayrılması asil-vekil çatışmalarına neden olur. Üst yönetimin üzerindeki kazanç baskısı kayıtlarda sahtecilik yapılarak rakamların çarpıtılmasına sevk edebilir. Bunun yanında finansal yöneticilerin hissedar servetini maksimize etme hedefi üretimin sosyal maliyetlerini ve diğer kurumsal sosyal sorumlulukların görmezlikten gelinmesine yol açabilir.

Parasal kararlara yön veren finans yöneticisi aynı zamanda şirketin riskini yönetir. Risk yönetimi, finansal yönetimin merkezinde yer alır. Bir şirkette riskin nasıl yönetildiği çok büyük sonuçlar doğurabilir. İşletmedeki tüm kararlar riski göz önünde bulundurmayı gerektirir. Bireysel yatırımcılar ve yatırım fonlarının yöneticileri için risk büyük bir endişe kaynağıdır. Finansal piyasalarda veya finansal hizmetlerde yer alan herhangi bir kurum riskle ilgilenir. Birçok farklı nedenlerden dolayı risk gelişebilir. Matematiksel olasılık bilimi aynı zamanda riskin yönetilebilir olduğunu da ortaya koyar (Boatright, 2014: 237). Risk yönetimi yani istenmeyen olayların gerçekleşme olasılıklarını hesaplamak sigorta ve bankacılık sektörlerinin ana işlevidir.

Finans teorisi, riskin bir tehlike olduğu kadar bir fırsatı da temsil ettiği ve işin amacının yalnızca riskten kaçınmak veya riski azaltmak değil, kabul edilebilir bir risk düzeyinde en uygun getiriyi aramak olması gerektiği fikrini vurgular (Boatright, 2014: 234). Risk ve getiri ayrılmaz bir unsurdur. Risk getiri ödünleşimi bize risk almaksızın getiri de elde edemeyeceğimizi anlatır. Elde edilen getiri alınan riskin telafisidir. İstenen getiri ne kadar büyükse, alınması gereken risk de o kadar büyük olur. Bu bağlamda yatırımcı, beklenen getirinin riskle orantılı ve risk seviyesinin kabul edilebilir olduğundan emin olmaya çalışmalıdır. Bununla birlikte riski her zaman tam olarak belirlemek zordur. Ayrıca kurumların ya da yöneticilerin riske karşı tutumları da farklı olabilir.

İşletmeler her gün farklı risk düzeylerinde kararlar alır. Hangi düzeyde risk alınmalı veya kararın ne yönde olması gerektiği konusuna, etik kaygılar ile kazanç maksimizasyonu hedefinin yanıtı aynı tarafta olmayabilir. Genellikle bu tür durumlarda şirket yöneticileri kazanç baskıları nedeniyle etik olmayı tercih etme eğilimindedir. Finansal yönetimde temel nokta şirketin faaliyetlerinden kaynaklanan gelirin şirket paydaşları -çalışanlar, tedarikçiler, hissedarlar, düzenleyiciler, müşteriler, halk vd.- arasında nasıl dağıtılacağı sorunudur. Kazancın paydaşlar arasında adil ya da eşit paylaşımı söz konusu olmayıp her dönemde tarafların pazarlık gücü, oransal dağılımın tayininde belirleyicidir.

Pek çok finans ve ekonomi teorisyeni ve uygulayıcısı etik uygulamalara olan ihtiyacı kabul etse de devletler tarafından yasal çerçeveye oturtulmuş gibi gözükse de uygulamada her düzeyde içselleştirilmediği anlaşılır (Dobson, 1993: 57): Birincisi, sofistike ve mantık odaklı beyinlerin etik gibi mantıksız ve belirsiz kavramları kabul etmesi zordur. İkincisi, 2000 yıllık ahlâk felsefesi tarihi boyunca etik; materyalist bir amaca ulaşmak için bir kısıtlama olarak değil, genellikle davranışsal bir motivasyon olarak görülür. Üçüncüsü, paraya yön veren aktörlerin kurgulanmış servet maksimizasyonu hedefi etik ilkelerin görmezden gelinmesine neden olur. Etik olmayan seçeneğin kazanç sağlama potansiyeli ve etik davranmanın teşvik edilmediği ya da olumsuz davranışın cezalandırılmadığı ortamlarda bireylerin ya da kurumların etik davranmasını beklemek güçtür. Kısa vadede kazançlı olan seçenek, uzun vadede ise daha büyük maliyetler doğurabilir. Etik erozyon arttıkça ekonomik yapı, finansal sistem ve toplumsal refah bundan zarar görür. Kısaca her düzeyde etik olmayan eğilimler ve uygulamalar arttıkça ekonomik ve sosyal maliyetlerin yönetilmesi zorlaşır. Bu nedenle bireylerin iyi niyetine güvenmek ya da etik olmayan davranışları cezalandırmanın ötesinde etik davranışları ödüllendirici teşvik edici sistemler oluşturulmalıdır.

4. SONUÇ

Bu makale bütünleşik bir bakış açısıyla, modern finansal sistem öğretisinin temel ilkelerini doğru bir şekilde ortaya koyma ve bunların sonuçlarının piyasalara nasıl yansıdığını gösterme girişimidir. Amaç temel finansal teorilerine ilişkin eleştirel bir tartışma açmak değil felsefenin katkılarıyla finansal sistemi iyileştirme girişiminin önemine işaret etmektir. Dünyada bu konuda artan çabalar ve belirli bir akademik birikim söz konusudur. Finans disiplininin, finansal düzenlemelerin ve uygulamaların amacı; ihtiyaçları karşılayacak sistemlerin, organizasyonların hayata geçirilerek ekonomik sistemi, toplumsal yaşamı ve dolayısıyla insanın yaşam kalitesini artırmaktır. Bugün hem geleneksel hem de modern finans teorilerinin felsefi olarak sorgulanmaya ihtiyacı vardır. Yine mevcut sorgulamalar ağırlıklı olarak bu teorilerin gelişimine önemli oranda kaynaklık etmiş Amerikan ve Batı Avrupa literatüründen gelmektedir.

Türkiye’de etik temelli bir takım sınırlı akademik tartışmalar ve çalışmalar vardır. Bununla birlikte finans ontolojisi ya da etimolojisi alanına yine Batı literatürü hâkim olup ulusal düzeyde yapılmış bir akademik çalışma tespit edilememiştir. Finans alanında çalışan akademisyenlerin ve profesyonellerin finans felsefesini ihmal etmesinin çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, felsefenin eğitim müfredatında görece ağırlığının sınırlı kalması ifade edilebilir. İkincisi, akademik kitaplarda matematiksel kavram ve yöntemlere ağırlık verilmesi ile finansal uygulamaların ve değerlemenin sübjektif doğasının göz ardı edilmesine neden olma tehlikesi vardır. Bu çalışmada konunun önemine dikkat çekilmekte ve genel bir çerçeve sunularak gelecekte bu konuda yapılacak çalışmaları teşvik etmek hedeflenmektedir. Çünkü felsefi zemini olmayan bir finansal sistem dar bir matematiksel modeller çerçevesine kurgulanmış olarak bütünsel bir bakış açısından yoksun olacaktır. Matematiksel modellerin araçsallığının ötesinde amaç haline getirilme riskini artıracaktır. Özetle, finans bilimine matematik biliminin yanı sıra felsefe ve davranış biliminin eklenmesi ile finans biliminin daha güçlü bir yapıya kavuşacağı açıktır. Felsefeden gelen katkılar finansal problemlere daha güvenilir ve sağlıklı çözümler üretilmesine destek olacaktır.

KAYNAKLAR

- Amaral, Glenda - Sales, Tiago Prince - Guizzardi, Giancarlo (2021). "Towards an ontology network in finance and economics", *Electronic Paper*, 1-15.
- Ardalan, Kavous (2003). "Theories and controversies in finance: A paradigmatic overview". *International Journal of Social Economics*, 30(1/2), 199–208.
- Ardalan, Kavous (2005), "Mathematics and academic finance: The role of paradigms", *International Journal of Social Economics*, 32(4), 276-290.
- Aristoteles. (1975), *Politika* (Çev. M. Tunçay), M. Remzi Kitabevi.
- Atkinson, Edward (1896), "The philosophy of money". *Monist*, 6(3), . 337-350.
- Bateman, Milford - Chang, Ha-Joon (2009). "The microfinance illusion: From hubris to nemesis in thirty years". *SSRN Electronic Journal*, 1-39.
- Berkman, Elliot T. - Kahn, Lauren E. - Livingston, Jordan, L. (2016). *Self-regulation and ego control*. Academic Press.
- Block, Walter E. (2012), *Micro-finance: A critique*. *humanomics*, 28(2), 92–117.
- Brenkert, George G. (2010). *Marketing of financial services*. (Ed. Boatright, John R. *Finance Ethics: Critical issues in theory and practice*), John Wiley and Sons Publishing.
- Boatright, John R. (2014), *Ethics in finance*. John Wiley and Sons Publishing.
- Boatright, John R. (2010), *Finance ethics: Critical issues in theory and practice*. John Wiley and Sons Publishing.
- Choudhury, Masudul Alam (2010), "Unity of knowledge versus Kant's heteronomy with a reference to the problem of money, finance and real economy relations in a new global financial architecture". *International Journal of Social Economics*, 37(10), 764–778.
- Collins, Jason (2022), *The 1/N portfolio versus the optimal strategy: Does a simple heuristic outperform?*
- Dahl, James A. (2010), *Derivative contracts: futures, options, and swaps*. (Ed. Boatright, John R. *Finance Ethics: Critical issues in theory and practice*). John Wiley and Sons Publishing.
- Davies, William - McGoey, Linsey (2012), *Rationalities of ignorance: on financial crisis and the ambivalence of neo-liberal epistemology*. *Economy and Society*, 41(1), 64-83.
- De Bruin, Boudewijn - Herzog, Lisa - O'Neill, Martin - Sandberg, Joakim (2023). "Philosophy of money and finance". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University Publishing.

- De Scheemaekere, Xavier (2009). The epistemology of modern finance. *The Journal of Philosophical Economics*. II:2, pp. 99-120.
- Dobson, John (1993). “The role of ethics in finance”. *Financial Analysts Journal*, 49(6), 57-61.
- Dudycz, Helena -Korczak, Janusz (2019). Conceptual design of financial ontology. *Proceedings of the Federated Conference on Computer Science and Information Systems*, Vol:5, 1505-1511.
- Engelen, Peter-Jan - Liedekerke, Luc Van (2010). *Insider Trading*. (Ed. Boatright, John R. *Finance Ethics: Critical Issues in Theory and Practice*), John Wiley and Sons Publishing.
- Ferguson, Niall (2008). *The ascent of money: A financial history of the world*, Allen Lane.
- Hawkes, David (2019). *Against financial derivatives: Towards an ethics of representation*. *Journal Of Interdisciplinary Economics*, 1-18.
- Hsieh, Nien-hê (2010). *Efficiency and rationality*. (Ed. Boatright, John R. *Finance Ethics: Critical Issues in Theory and Practice*), John Wiley and Sons Publishing.
- Ivanitsky, Valentin P. Vasilii (2018), “Information asymmetry in financial markets: Challenges and threats. *economy of regions*”, 14(4), 1156-1167.
- Keynes, John Maynard (1930). “Economic possibilities for our grandchildren”. *Electronic Paper*, 1-6.
- Kim, Henry M. - Laskowski, Marek (2016). *Towards an ontology-driven blockchain design for supply chain provenance*. *Working Paper*, pp. 1-17
- Knigh, Frank H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*, The Riverside Press.
- Kofman, P. - Payne, C. (2018). *A Matter of trust: The practice of ethics in finance*, Melbourne University Publishing.
- Kolb, Robert W. (2010). *Ethical implications of finance. Critical issues in theory and practice*, Wiley and Sons Publishing.
- Lau, Jeffrey Y.F. - Smithin, John (2002). “The role of money in capitalism”. *International Journal of Political Economy*, 32(3), 5-22.
- Larue, Louis (2017). *Book review the philosophy of debt (Alexander Douglas)*, *Discussion Paper*, (17), 1-4.
- Macintosh, Norman B. (2003). ‘From rationality to hyperreality: paradigm poker’. *International Review of Financial Analysis*, 12 (4), 453-465.
- McGoun, Elton G. (2007), “Intrinsic value in financial markets”. *International Journal of*

Monetary Economics and Finance, 1(1), 45-56.

Overdahl, James A. (2010), Derivative contracts: futures, options, and swaps. (Ed. Boatright, John R. Finance ethics: Critical issues in theory and practice). John Wiley and Sons Publishing.

Sapre, Nikhil (2021), The philosophy of research on financial inclusion. Electronic Paper, 1-18.

Schinckus, Christophe (2008), The Financial Simulacrum. Journal of Socio-Economics, 73(3), 1076–1089.

Searle, John R. (1995). The construction of social reality. Penguin.

Seitz, Emanuel (2017), What is Money? A Definition Beyond Materiality and Quantity, Social Analysis: The International Journal of Anthropology, 61(4), 114-129.

Servet, Jean-Michel (2016). Why has microcredit had such a limited impact on the reduction of poverty in sub-saharan africa? Finance Reconsidered: New Perspectives for a responsible and sustainable finance, Emerald Group Publishing Limited.

Simmel, Georg (2005). The philosophy of money and finance. Routledge Publishing.

Sheptun, Alla (1998). Philosophy of money. Philosophy of Economics, (28), 36-40.

Slaney, Kathleen L. (2001), On Empirical Realism and The Defining of Theoretical Terms. Journal of Theoretical and Philosophical Psychology, 21(2), pp. 132-152.

Stückelberger, Christoph. (2012), Credo + Credibility = Credit. Trust and ethics in finance: Innovative ideas from the Robin Cosgrove Prize. Globethics.net Global Publishing.

Terberger, Eva (2003). Microfinance institutions in the development of financial markets. CEPAL Review 81, 187-202.

Yaz, Dursun Ali (2021a). Düşünce tarihi ışığında muhasebe felsefesi. Timaş Yayınları.

Yaz, Dursun Ali (2021b). Para: Antik çağdan geleceğe. Timaş Yayınları.

Yuran, Noam (2014). What money wants: An economy of desire. Stanford University Press.

Zelmanovitz, Leonidas (2015). The ontology and function of money: The philosophical fundamentals of monetary institutions: The philosophical fundamentals of monetary institutions. Lexington Books.

https://www.bis.org/publ/otc_hy2311.htm (15.03.2024).

<https://www.oecd.org/finance/global-debt-report/> (15.03.2024).

<https://www.visualcapitalist.com/visualizing-the-105-trillion-world-economy-in-one-chart/> (15.03.2024).